

Лисенко Д.С., студент; науковий керівник Щербак В.Г., д.е.н., проф.

Київський національний університет технологій та дизайну

УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Досліджено особливості оцінювання інтелектуальної власності на підприємстві. Проведено морфологічний аналіз поняття «інтелектуальна власність» та узагальнено класифікацію в залежності від її особливостей. Проаналізовано фінансову діяльність та систему оцінювання інтелектуальної власності ТОВ «ЄВРОСПЕЦ». Запропоновані рекомендації щодо удосконалення системи управління інтелектуальною власністю підприємства та проведений розрахунок бюджету, необхідного для впровадження нової системи оцінювання.

Ключові слова: інтелектуальна власність; авторські права; патентування; управління; ліцензування; трансфер технологій.

Лысенко Д.С., студент; научный руководитель Щербак В.Г., д.э.н., проф.

Киевский национальный университет технологий и дизайна

УПРАВЛЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация. Исследованы особенности оценки интеллектуальной собственности на предприятии. Проведен морфологический анализ понятия «интеллектуальная собственность» и обобщена классификация в зависимости от ее особенностей. Проанализирована финансовая деятельность и система оценки интеллектуальной собственности ООО «ЕВРОСПЕЦ». Предложены рекомендации по совершенствованию системы управления интеллектуальной собственностью предприятия и проведен расчет бюджета, необходимого для внедрения новой системы оценивания.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность; авторские права; патентование; управление; лицензирование; трансфер технологий.

Lysenko D.; scientific supervisor Shcherbak V.

Kyiv National University of Technologies and Design

MANAGEMENT OF THE INTELLECTUAL PROPERTY OF ENTERPRISES

Abstract. The thesis investigates the peculiarities of valuation of intellectual property in the enterprise. The morphological analysis of the concept of "intellectual property" is carried out and the classification is generalized, depending on its features. The financial activity and the intellectual property valuation system of EUROSPEC LLC are analyzed. Recommendations for improving the intellectual property management system of the enterprise were proposed and the budget needed to implement the new valuation system was calculated.

Keywords: intellectual property; copyright; patenting; management; licensing; technology transfer.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де все більш важливе значення займають інновації та високі технології, інтелектуальна власність є практично єдиним відновлюваним ресурсом, що дозволяє організаціям успішно йти по шляху економічного розвитку.

В умовах глобалізації світової економіки все більше країн вступають в якісно новий стан «інтелектуальної економіки» або «економіки знань», базою для якої є інноваційна діяльність. Все більшого поширення знаходить ідея формування нової економічної моделі розвитку, в якій інтелектуальна власність є однією з головних складових. У зв'язку з цим ефективно управління об'єктами інтелектуальної власності стає важливим напрямком забезпечення науково-технічного прогресу, конкурентоспроможності та сталого економічного розвитку як організацій, так і економіки в цілому. Створення, придбання та реалізація інтелектуальної власності стають важливими аспектами діяльності організації, що дозволяють вбудовувати інтелектуальну і інноваційну складову в загальноекономічну

систему, адаптувати інтелектуально-інформаційний продукт до реалій ринку і забезпечувати баланс інтересів між суспільством і творцем інтелектуального продукту.

Аналіз останніх публікацій та невирішена частина проблеми. Вивченню економічних і правових аспектів інтелектуальної власності, зокрема, пов'язаних з виділенням охороняються і результатів інтелектуальної діяльності, вибором форми охорони прав, проблемами комерціалізації, ліцензування та врегулювання відносин між суб'єктами, які беруть участь в процесі створення і використання об'єктів інтелектуальної власності, присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як В.А. Антоненко, В.В. Белова, М. Вебера, Ю.А. Громова, В.Н. Гуніна, А.А. Дагаєва, К. Дикинсона, В.А. Дозорцева, Г.М. Денисова, П. Друкера, В.Ф. Євстаф'єва, В.Г. Зінова, Ю.В. Казакова, С.І. Карпухіна, А.І. Каширіна, Е.С. Климовича, О.М. Козирєва, А.П. Колесникова, Б.Б. Леонт'єва, Н.В. Макагонова, В.І. Мухопад, В.І. Мухіна, А.В. Наумова, Н.В. Нечаєва, М.В. Опаріна, Т. Пітерсона, В.С. Пуденкова, А.П. Сергєєва, Л.М. Устинова, А. Файоля, Я.П. Фактькіна, М.А. Федотової, Г. Чесборо, У. Шарпа, А.В. Шубіна та ін. Разом з тим, не зважаючи на достатньо велику кількість публікацій у сфері оцінки людського капіталу та трудового потенціалу підприємства, напрямок дослідження не можна вважати вичерпним.

Незважаючи на значний внесок, зроблений цими дослідниками в розвиток теорії і практики управління результатами інтелектуальної діяльності, в їх роботах не ставилося в якості цільової завдання формування комплексного підходу до економічного розвитку організацій на основі ефективного управління інтелектуальною власністю.

Мета дослідження полягає в розвитку теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо ефективного управління інтелектуальною власністю підприємств.

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні задачі:

- обґрунтувати значення та роль інтелектуальної власності в процесі економічного розвитку організації на основі дослідження генезису сутності, економічного змісту, форм і видів об'єктів інтелектуальної власності, а так само способів їх охорони;
- вивчити сучасні підходи до управління інтелектуальною власністю, що дозволяють підвищити ефективність інноваційної діяльності організації;
- сформулювати концептуальні положення і рекомендації з управління об'єктами інтелектуальної власності в умовах нової парадигми функціонування економіки, що дозволяють забезпечити ефективне використання результатів інтелектуальної діяльності організації;
- розробити алгоритм управління інтелектуальною власністю з урахуванням специфіки закритою і відкритою моделей інноваційної діяльності;
- розробити показники оцінки ефективності управління інтелектуальною власністю організації і підготувати рекомендації щодо їх практичного застосування.

Результати дослідження. За кілька століть свого існування інститут інтелектуальної власності неодноразово доводив свою спроможність як ефективний фактор прискорення науково-технічного прогресу та економічного розвитку, і до теперішнього часу інтелектуальні права стали найважливішим інструментом формування національних інноваційних систем, який зачіпає всі сфери діяльності як окремої організації або підприємства, так і економіки регіону і держави в цілому.

Разом з тим, практичний досвід роботи на регіональному ринку послуг в сфері інтелектуальної власності свідчить про досить суперечливе ставлення як до самого інституту ІВ, так і до механізмів його використання, наприклад, поділу прав на об'єкти ІВ, отриманих за рахунок коштів державного бюджету, підходам і тактиці вирішення конфліктів інтересів у сфері ІВ тощо. Наслідком цього протиріччя є, зокрема, складні для конфлікту в області створення і комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності, а також відсутність необхідної мотивації у правову охорону і комерціалізації об'єктів ІВ, які в результаті знижують ефективність корпоративних і регіональних інноваційних процесів.

Значимість інституту ІС визначається, в першу чергу, його роллю в підвищенні ефективності використання і відтворення інтелектуальних ресурсів розвитку промисловості, рис. 1. Для держави – це інструмент регулювання ринку нововведень, мотивації інноваційної діяльності, поділу прав на РІД, створювані за рахунок коштів державного бюджету, для підприємств – спосіб підвищення конкурентоспроможності продукції, підвищення інвестиційної привабливості бізнесу на основі ідентифікації охороняються і інтелектуальних ресурсів.

Джерело: запропоновано автором.

Рис. 1. Рольові функції об'єктів ІВ

На корпоративному рівні управління ІС повинно бути побудовано як складова частина корпоративної інноваційної системи. На практиці, на жаль, це з різних причин виходить не завжди. Іноді, ймовірно, тому що інноваційна система є системою більш високого порядку і, як наслідок, вимагає більш високого рівня корпоративних змін і інвестицій, і підприємство або організація поки може бути не готове до її формування. У такій ситуації система управління ІС (як «більш чітко формалізований» сьогодні предмет системного дослідження) може стати першим кроком створення інноваційної системи, і тому особливо важливою умовою розробки ідеології та механізмів управління ІС є їх орієнтація на комерціалізацію нових знань, інноваційний розвиток організації та підвищення ефективності інноваційних процесів.

Головною метою управління об'єктами інтелектуальної власності є забезпечення можливості системного формування і розвитку унікальних відносин, знань і здібностей виробляти унікальну продукцію з її унікальними властивостями для максимально повного задоволення ринкового попиту [7, 8].

Основними стратегіями управління інтелектуальною власністю є:

- мотивація творчої діяльності персоналу;
- забезпечення правової охорони та патентної чистоти продукції;
- контроль порушення патентів підприємства третіми особами;
- розвиток організаційної структури та організаційної культури (табл. 1).

Найважливішим пріоритетом корпоративної політики в сфері інтелектуальної власності має бути дотримання економічних інтересів всіх учасників процесу створення, правової охорони комерціалізації і подальшого використання об'єктів інтелектуальної

власності. На рис. 2 представлені об'єкти інтелектуальної власності, які виділяють відповідно до сучасної класифікації [3].

Таблиця 1

Етапи управління інтелектуальною власністю

Назва етапу	Характеристика
Оцінка об'єктів інтелектуальної власності	Зіставлення витрат і вигод при експлуатації об'єктів інтелектуальної власності. Доцільність патентування визначається цілями використання інтелектуальної власності: продаж продукції власного виробництва або продаж технології.
Захист об'єктів інтелектуальної власності	Розвитком та захистом інтелектуальної власності в усьому світі займається Всесвітня організація інтелектуальної власності, заснована в 1967 році, і з 1974 року є спеціалізованою установою ООН з питань творчості та інтелектуальної власності. Захист інтелектуальної власності. Законодавство України з питань інтелектуальної власності.
Оцінка потенціалу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності	Законодавство України з питань інтелектуальної власності. Організації, які займаються оцінкою інтелектуальної власності в Україні можуть входити в такі всеукраїнські громадські організації, як «Всеукраїнська Асоціація Фахівців Оцінки», «Українське товариство оцінювачів», «Асоціація оцінювачів бізнесу та інтелектуальної власності».
Комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності	Форми комерціалізації інтелектуальної власності: інжиніринг, промислова кооперація, передача технологій в рамках спільних підприємств, технічна допомога, франчайзинг, лізинг.

Рис. 2. Структура інтелектуальної власності

Виділимо основні завдання управління інтелектуальною власністю підприємства:

- аналіз використання об'єктів інтелектуальної власності;
- виявлення надлишкових та необхідних об'єктів інтелектуальної власності;
- визначення форм і методів правової охорони об'єктів інтелектуальної власності;
- визначення ключового об'єкту інтелектуальної власності;
- реалізація процедур правової охорони інтелектуальної власності;
- комерціалізація (монетизація) інтелектуальної власності;

- припинення порушень інтелектуальних прав;
- стягнення компенсацій і штрафів за незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності.

При управлінні правами на інтелектуальну власність слід враховувати етап життєвого циклу об'єкта інтелектуальної власності.

Виділяють п'ять етапів життєвого циклу об'єктів інтелектуальної власності: створення, придбання прав, використання, захист, утилізація [3].

Створення об'єктів інтелектуальної власності починається з ідеї. Це може бути ідея винаходу, художнього або музичного твору. У підприємницької діяльності ідеї, як правило, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності технологій або виробів. Далі йде розробка цієї ідеї. Наприклад, якщо це винахід, то необхідно зробити патентний пошук, щоб переконатися, що таких винаходів ще не було. Під патентним пошуком мається на увазі різновид інформаційного пошуку, тобто регламентована процедура відбору з масиву патентної документації відповідних документів або кількома ознаками.

Як показує проведене автором дослідження, інтелектуальна власність має економіко-правовий зміст, і дані аспекти є не взаємовиключними, а доповнюють. В силу нерозривності цих складових, інтелектуальна власність представляє собою складну систему відносин, що склалися в суспільстві протягом тривалого періоду часу з приводу володіння, користування і розпорядження особливими нематеріальними об'єктами.

В результаті дослідження об'єктів інтелектуальної власності, виділених на основі класифікації за принципом захисту правовими інститутами автором було виявлено, що в відношенні об'єктів інтелектуальної власності у правовласника виникають два види прав: майнові права (засновані на охорону і описі властивостей матеріальних об'єктів права власності) і немайнові права (засновані на моральних і соціальних аспектах, відсутності матеріального (майнового) змісту і наявності нерозривному зв'язку з особистістю носія).

Системність даними елементами надають взаємозв'язку у вигляді суспільних відносин, найбільш значущі з яких – відносини між суб'єктом і суспільством. Суб'єктно-об'єктні відносини між суб'єктом і об'єктом служать матеріальною передумовою суб'єктно-суб'єктних відносин між суб'єктами власності, що відображають майнові взаємозв'язки суб'єкта з іншими суб'єктами.

На думку автора, в цих відносинах найбільш значущими є:

- відносини між суб'єктом і суспільством з приводу присвоєння об'єкту;
- відносини між суб'єктом і суспільством з приводу господарського використання об'єкта;
- відносини між суб'єктом і суспільством з приводу розподілу доходу від власності.

При цьому беруться до уваги саме фактичні відносини – контроль об'єкта власності, володіння всією повнотою інформації про нього, можливість прийняття рішення про порядок його використання, відчуження та розподілу прибутку.

Розглядаючи особливості використання різних об'єктів інтелектуальної власності, автором було виявлено, що самі по собі права на науково-технічні розробки, засоби індивідуалізації чи інші об'єкти, які отримали статус об'єктів інтелектуальної власності, незаангажовані в господарську діяльність організації, не можуть приносити позитивного ефекту. Тільки при отриманні патентно-правової охорони, ефективної маркетингової політики та успішної комерціалізації результати інтелектуальної діяльності можуть приносити істотну вигоду правовласнику.

Дослідження генезису сутності, економічного змісту, форм і видів об'єктів інтелектуальної власності, а так само способів їх охорони, дозволило сформулювати в контексті даної роботи авторське розуміння інтелектуальної власності, як склалася на основі сукупних умов (формальних норм і неформальних правил) відносин з приводу нематеріальних об'єктів, є результатами інтелектуальної діяльності, що дозволяють суб'єктам

економічного, правового і соціального поля створювати, володіти, користуватися і розпоряджатися цими об'єктами, а так само використовувати їх в якості фактора посилення інноваційної активності, джерела додаткового доходу і підвищення інвестиційної привабливості організації.

Захист прав інтелектуальної власності. Кожен має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності. Суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може постановити рішення, зокрема, про:

- застосуванні невідкладних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;
- зупинці пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;
- вилученню з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності та знищення таких товарів;
- вилученню з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності або вилучення та знищення таких матеріалів та знарядь;
- застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з ура тому вини особи та інших обставин, що мають істотне значення;
- опублікуванню в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та змісту судового рішення щодо такого порушення.

Середня вартість послуг на захист прав інтелектуальної власності в Україні наведений у табл. 2.

Таблиця 2

Стан надання послуг на захист прав інтелектуальної власності в Україні, 2018 р.

Вид послуги	Кількість пропозицій, 2018 р.	Середня вартість послуги
Реєстрація торгових марок	130	1 923,46
Судові спори щодо прав інтелектуальної власності	100	5 650,00
Розробка ліцензійного договору / договору передачі прав на торговельну марку	100	1 410,00
Інформаційні пошуки (ТМ, винаходи і т.д.)	95	874,44
Реєстрація авторського права	97	1 427,78
Патентування винаходу / корисної моделі та інших об'єктів інтелектуальної власності	174	3 032,86
Патентування промислового зразка	177	2 028,57
Прискорена реєстрація торгових марок	237	3 542,86
Реєстрація штрих-кодів на продукцію	527	1 520,00
Міжнародна реєстрація торгової марки	57	8 100,00
Реєстрація торгових марок, промислових зразків і винаходів в Європейському Союзі	29	21 250,00
Послуги у сфері інтелектуальної власності	19	500,00

У процесі дослідження автором було виявлено, що об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ), як джерела економічного ефекту, мають два основних напрямки його отримання, зокрема, зростання прибутковості та продуктивності. Зростання доходів досягається шляхом комерціалізації інноваційних продуктів, а зростання продуктивності за рахунок отримання додаткових конкурентних і нематеріальних переваг (рис. 3).

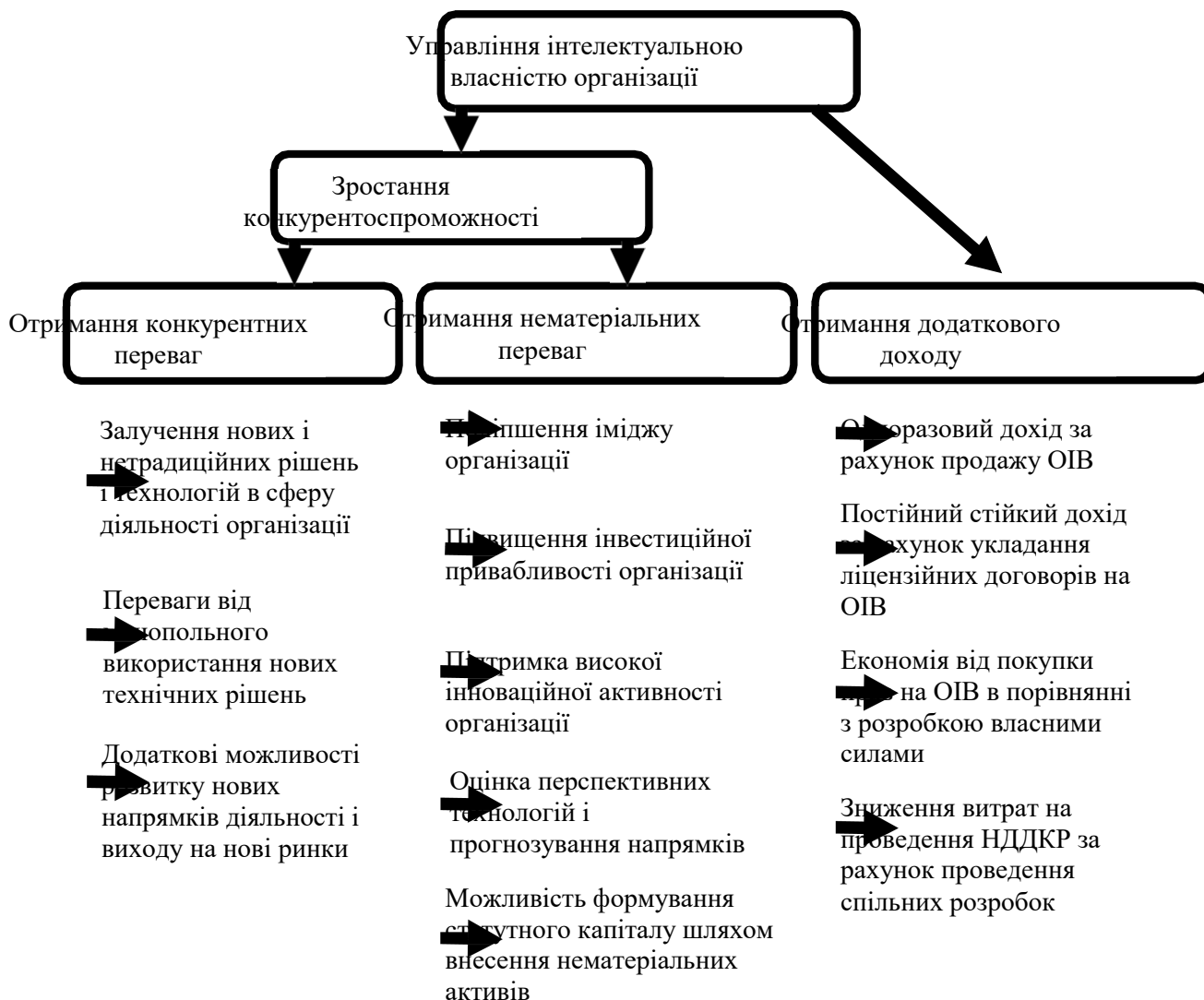

Рис. 3. Напрями впливу ефективного управління інтелектуальною власністю на діяльність підприємств

Як показав проведений аналіз напрямків впливу управління інтелектуальною власністю на діяльність організації, суб'єкти ринкових відносин, першими почали використовувати у своїй діяльності щось нове і нетрадиційне або запропонували на ринку новий товар, отримують унікальний шанс завоювати лояльність покупців і отримати надприбуток.

Розгляд системи правової охорони об'єктів інтелектуальної власності дозволило автору відзначити, що переваги конкурентного характеру організації за рахунок використання об'єктів інтелектуальної власності можуть проявлятися в наявності виключного права на виробництво більш досконалих продуктів або кращому співвідношенні ціни і якості. Фактично, за рахунок обмежень у використанні об'єктів інтелектуальної власності законодавством, щодо інших виробників створюється певна «інноваційна» монополія, що не дозволяє конкурентам копіювати досягнення правовласника і змушуючи їх або купувати ліцензії на право користування об'єктами інтелектуальної власності, або вкладати кошти в розробку власних аналогів.

В результаті дослідження можливих напрямків використання об'єктів інтелектуальної власності був зроблений висновок про те, що результати інтелектуальної діяльності виступають в якості засобу насичення ринку найрізноманітнішими наукомісткими товарами,

послугами і продуктами матеріального і нематеріального характеру. Використання інтелектуальної власності в діяльності може забезпечити організації доступ до нових ринків збуту товарів і послуг, в тому числі високотехнологічних. Крім того, у організації з'являється можливість зайняти позиції безпосередньо на ринках продажу та тимчасової передачі прав на різні об'єкти інтелектуальної власності.

Інтелектуальна власність, у разі її ефективного використання, є важливим інструментом формування іміджу організації. Права на об'єкти інтелектуальної власності так само є головним фактором розвитку інноваційних процесів, так як саме вони визначають інвестиційну привабливість організації. Наявність прав на різні об'єкти інтелектуальної власності так само значно підвищує цінність і привабливість в очах потенційних інвесторів і фінансових установ і здатне переконати їх в ринкових можливостях організації з точки зору комерціалізації передбачуваного продукту або послуги і відкрити доступ до отримання цілого ряду додаткових фінансових можливостей. Крім того, в більшості країн світу, в тому числі і в Україні, існують різні форми заохочення і підтримки інноваційного бізнесу, що працює в сфері високих технологій за допомогою грантів, гарантій, субсидій, субвенцій і програм пільгових позик.

Однак для даної концепції управління інтелектуальною власністю характерно (за даними досліджень Європейського патентного відомства [16]), що близько 50% отриманих патентів використовувалося тільки для внутрішніх цілей самої організації, а більше 30% взагалі не знаходили свого практичного застосування (рис. 4), що значно знижує показники ефективності управління інтелектуальною власністю.

Джерело: [16].

Рис. 4. Використання патентів в рамках моделі закритих інновацій

Парадигма відкритих інновацій виникла саме як спроба вирішення назрілих проблем інноваційного розвитку. Новий шлях інноваційного розвитку організацій передбачає перехід до розширення джерел ідей для створення інновацій, які можуть надходити як з самої компанії, так і ззовні, і які просуваються на ринок, як самою компанією, так і її партнерами.

Модель включає в себе як придбання зовнішніх знань і спільну розробку нових ідей з іншими структурами та організаціями, так і продаж цих знань на різних ринках, і передбачає можливість з вигодою використовувати зовнішні джерела знань, в тому числі спільний (співпраця з партнерами і навіть конкурентами) процес створення інновацій. При цьому, за рахунок розширення джерел знань, у організацій з'являється можливість використовувати набагато більшу кількість ідей і знаходити їх значно швидше, ніж при традиційному підході. Крім того, з'являється можливість отримати прибуток від здавалися раніше нежиттєздатних

ідей (тих, які не мають цінності в рамках організації-розробника) за рахунок використання їх в інших організаціях, де ці ідеї можуть бути вдало застосовані.

Відкриті інновації можна визначити як цілеспрямовану реалізацію різними організаціями припливу і відпливу знань, що вживаються з метою підвищення їх внутрішньої інноваційної активності, і, відповідно, для розширення можливостей використання інновацій у зовнішньому середовищі, і розглядати як явище, що існує в умовах цивілізованих ринкових відносин, оскільки передбачається вільна взаємодія партнерів.

Висновки та пропозиції. Як показало дослідження, використання об'єктів інтелектуальної власності з метою економічного розвитку організації доцільно і ефективно при правильно побудованій системі управління інтелектуальною власністю.

Головним критерієм успішного управління інтелектуальною власністю є нарощування значною підсумкової вартості бізнесу та темпів її приросту, а метою використання інтелектуальної собівартості є отримання прибутку від їх комерціалізації.

Економічна ефективність інноваційної діяльності може також бути визначена зіставленням витрат (на їх розробку і реалізацію) і результатів (одержуваних від впровадження інновацій). Отримана різниця – додатковий прибуток може формуватися за рахунок більш раціонального використання наявних у організації резервів ресурсів, кращого використання самих ресурсів, як по їх структурі, так і по величині.

Оцінка комерційної значущості об'єкта інтелектуальної власності проводиться з метою визначення її потенційної здатності приносити прибуток при ефективній організації виробництва і відповідної маркетингової політики. Комерційний потенціал може бути виражений сукупністю всіх доходів, які можуть бути отримані від використання об'єкта інтелектуальної власності при найбільш сприятливих умовах. У свою чергу, якість управління інтелектуальним капіталом може вимірюватися масштабами розширення ринків збуту, швидкістю зростання доходів, обсягами продажів по всій номенклатурі товарів, а також критеріями визнання цих товарів на споживчому ринку.

Подача заявок на реєстрацію об'єкта інтелектуальної власності, як і проведення будь-яких юридично значимих дій з ним, пов'язана зі сплатою встановлених законодавством державних мит і тарифів. Після подачі заявки на реєстрацію результату творчої діяльності як об'єкта інтелектуальної власності, в разі винесення експертизою рішення про відмову в реєстрації об'єкта інтелектуальної власності на будь-якому з встановлених законом підстав, сплачені мита стануть збитками організації.

Рішення про відмову в реєстрації, як і запит експертизи і подальша листування з центральним органом виконавчої влади з інтелектуальної власності, яка затягує отримання патенту або свідоцтва на кілька зайвих місяців, може негативно позначитися на виробничих чи інших планах організації, що знижує не тільки ефективність управління інтелектуальною власністю, але і може позначитися на ефективності роботи організації в цілому. У зв'язку з цим, з метою визначення рівня ефективності управління інтелектуальною власністю, необхідно провести аналіз ефективності отримання правової охорони на різні об'єкти інтелектуальної власності.

Чим ефективніше працює система управління інтелектуальною власністю, тим більша кількість порушень прав інтелектуальної власності організації відбувається третіми особами. Виявлення та припинення подібних порушень дуже важливо для будь-якої організації. Тому з метою визначення рівня ефективності управління інтелектуальною власністю організації, необхідно провести аналіз ефективності робіт з охорони об'єктів інтелектуальної власності організації. Спільне застосування методик розрахунку кількісних і якісних показників ефективності дозволяє краще оцінити специфіку управління інтелектуальною власністю організації.

Список використаної літератури

1. Дахно І. І. Право інтелектуальної власності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. І. Дахно. – К.: Либідь, 2003. – 200 с.

2. Зинов В. Управление интеллектуальной собственностью: учеб. пособие для студентов вузов / В. Г. Зинов. – М.: Дело, 2003. – 511 с.
3. Інтелектуальна власність: навч. посіб. / за ред. П. М. Цибульова. – К.: УкрІНТЕІ, 2006. – 276 с.
4. Коссак В. М. Право інтелектуальної власності: підручник / В. М. Коссак, І. Є. Якубовський. – К.: Істина, 2007. – 208 с.
5. Кравець В. Р. Право інтелектуальної власності: навч. посіб / В. Р. Кравець. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 263 с.
6. Микульонок І. О. Інтелектуальна власність: навч. посіб. / І. О. Мікульонок. – К.: НТУУ "КПІ", 2012. – 238 с.
7. Право інтелектуальної власності: підручник / за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. – 696 с.
8. Цыбулев П. Н. Оценка интеллектуальной собственности: учеб. пособие / Н. П. Цыбулев. – К.: Ин-т интелект. собств. и права, 2005. – 192 с.
9. Черевко Г. В. Інтелектуальна власність: навч. посіб / Г. В. Черевко. – К.: Знання, 2008. – 412 с.
10. Авторське право і суміжні права. Європейський досвід / за ред. А. С. Довгерта. – К.: ІнЮре, 2001. – 460 с.
11. Ананьева Е. В. Международные конвенции в области авторского права и смежных прав / Е. В. Ананьева // Современное право. – 2001. – № 4. – С. 11–14.
12. Бачун О. Захист об'єктів інтелектуальної власності в господарських судах України / О. Бачун // Право України. – 2002. – № 7. – С. 44–47.
13. Бегова Т. Защита прав на "ноу-хау" / Т. Бегова // Підприємництво, госп-во і право. – 2006. – № 6. – С. 21–25.
14. Бегова Т. К вопросу о понятии "ноу-хау" как об объекте права интеллектуальной собственности / Тамара Бегова // Підприємництво, госп-во і право. – 2005. – № 5. – С. 23–26.
15. Горобець І. Реєстрація торгівельної марки / Ірина Горобець // Справ. економіста. – 2007. – № 5. – С. 3–6.
16. Open Innovation and Intellectual Property, Scenarios for the Future, EPO, 2018.